04 2008

Yritys ajatella plebeijisyyttä

Exodus ja perustaminen kritiikin muotoina

Isabell Lorey

Suomennos: Tere Vadén

Kritiikki ei ole hallinnan muotojen ulkopuolinen asema, vaan asenne, joka pitää kamppailut ärhäköinä. Kritiikki on hallittuna olemisen jatkuvaa kyseenalaistamista. Näitä Foucault'n tiiviitä teesejä silmälläpitäen on mahdollista keskittyä hallinnollisten olosuhteiden perustavanlaatuiseen haurauteen ja tasapainottomuuteen[1]. Luonnollisilta ja vakailta vaikuttavien olosuhteiden kyseenalaistaminen ei ainostaan osoita miten asiat ovat itsekseen muotoutuneet ja miten ne voivat muotoutua uudelleen. Kuten Foucault kritiikkiä koskevassa tekstissään sanoo, kyseenalaistaminen osoittaa myös, että on mahdollista ajatella tiettyjen hallinnan muotojen katoamista.

Foucault'ia seuraten ja siitä jatkaen haluan tarkastella vastustavan kritiikin immanenttia muotoa, jossa hylkääminen ja kieltäytyminen voidaan ymmärtää tuottavina käytäntöinä. Kun seuraavassa puhun kieltäytymisestä kritiikkinä, tarkoitan sillä näennäisen paradoksaalista kieltäytymistä, joka ei ole yksinkertaisesti negaatio,

vaan jotakin luovaa. Haluan lisäksi osoittaa, miten tiettyjä hallinnan muotoja voidaan ohittaa ei niinkään astumalla valtasuhteiden ulkopuolelle kuin pikemminkin sisäisen maanpaon, exoduksen avulla.

Talvella 1977, vuotta ennen kritiikki-tekstiään, Foucault antoi haastattelun otsikolla “Valtoja ja strategioita”, jossa hän kuvailee käsitystään kritiikistä ja vastarinnasta uuden kontekstualisoinnin avulla. Tässä keskustelussa Foucault toi esiin melko yht'äkkisesti ja lyhyesti plebeijt, esimerkkinä Rooman tasavallan sosiaalisesta perustasta.[2]

Tämä lyhyt viittaus on mielenkiintoinen siksikin, että haastattelijana oli Jacques Rancière, joka myödemmin perusti poliittisen teoriansa paljolti patriisien ja plebeijien suhteeseen. Rancière kuitenkin luki Rooman 5. vuosisadan eaa historiaa suhteellisen rajoitetusti ja tavalla, joka ei valaise tässä tarkoittamaani kritiikin ja vastarinnan tulkintaa.[3]

Mielestäni Foucault'n lyhyt maininta plebeijeistä on huomattavasti mielenkiintoisempi, vaikka hän ei anlysoikaan plebeijejä historiallisesti, vaan tuo heidät mukaan keskusteluun vastarinnan ja kriitiikin abstraktina lähtökohtana (plebeijisyytenä). Foucault kirjoittaa: “Plebeijeillä ei varmastikaan ole sosiologista todellisuutta. Kuitenkin yhteiskuntaruumiissa, luokissa, ryhmissä ja yksilöissä, on aina jotakin, joka tietyssä mielessä välttää valtasuhteet; jotakin, joka ei ole enemmän tai vähemmän muovattavaa raaka-ainetta, vaan pikemminkin keskipakoista liikettä, vastakkaista, vapautunutta energiaa.”[4] Tämä on tärkeä ajatus tulkinnalleni: Foucault pitää tässä vastahankaista ainetta osana sitä, mikä on “muovailtavissa” tai paremminkin osana sitä, mikä ilmaantuu valtasuhteiden myötä. Sen sijaan näitä pakenevaa hän kutsuu “vastakkaiseksi”, keskipakoiseksi. Keskipakoinen viittaa keskustasta loitontuvaan energiaan.

Valtasuhteita välttävä on voima, joka pakenee, lähtee. Vastaavasti kritiikki voidaan ymmärtää pakenemisena.[5]

Foucault jatkoi: “Plebeijejä ei varmastikaan ole olemassa, mutta 'jotakin' plebeijimäistä on. Ruumiissa ja sieluissa on jotakin plebeijimäistä, se on yksilöissä, proletariaatissa, porvaristossa, mutta erilaisin ulottuvuuksi, muodoin, voimin ja alkuperin. Plebeijien osa ei niinkään ole valtasuhteiden ulkopuoli kuin ehkä pikemminkin niiden raja, kääntöpuoli, kaiku;” – ja tämä plebeijimäinen “reagoi kaikkeen vallan etenemiseen vetäytymällä; tämä motivoi jokaisen valtajärjestelmän uuden kehityksen.”[6]

Tästä syystä kaikki valtajärjestelmien analyysit on välttämättä tehtävä “plebeijien näkökulmasta”, nimenomaan vallan rajan ja kääntöpuolen näkökulmasta.[7] Ajatellaksemme “plebeijisyyttä” haluaisin lyhyesti käydä läpi plebeijien enemmän tai vähemmän “oikeasti” tapahtunutta historiaa, erityisesti Rooman tasavallan alussa syttyneitä taisteluita patriiseja vastaan. Palatkaamme viidennelle vuosisadalle ennen ajanlaskun alkua.

Kertoessani plebeijien ja patriisien kamppailuista viittaan lähinnä Titus Liviuksen kirjoituksiin. Livius kirjoitti Rooman poliittisen historian kronologin alkaen 6. vuosisadan eaa kuninkaista aina omaan elinaikaansa asti, Augustuksen hallintokauteen viimeisellä vuosisadalla eaa. Toisin sanoen Livius kirjoitti lähes neljäsataa vuotta tapahtumien jälkeen. Itse viidennen vuosisadan tapahtumista ei ole kirjallisia lähteitä, mistä syystä, muiden muassa, Liviuksen kuvauksella on ollut suuri vaikutus. On melko varmaa, että Liviusta ei olisi juurikaan kiinnostanut tarjoamani tulkinta plebeijien tekosista. Häntä kiinnosti lähinnä Rooman vahvuuksien ja loiston korostaminen ja historian esittäminen Augustinuksen valtaan huipentuvana tarinana. Tämä on yksi syy siihen, että Livius kaikissa

konfliktien kuvauksissa aina lopulta korostaa *concordiaa*, roomalaista harmoniaa.

Meitä kiinnostavat patriisien, Rooman aristokratian, ja plebeijien, hyvin moniaineksisen lähinnä roomalaisista maanviljelijöistä koostuvan ryhmän, väliset kiistat. Plebeijit olivat varsinkin taloudellisesti hyvin eri asemissa, mutta heitä pidettiin "vapaina"; he eivät olleet orjia, mutta heillä oli hyvin vähän poliittisia oikeuksia. Eletään Rooman tasavallan alkua. Viimeinen tyranni on ajettu pois muutamia vuosia sitten ja patriisien johtama tasavalta perustettu. Tasavaltaista järjestystä ei vielä voida pitää vakaana, eikä patriiseja eikä plebeijejä homogeenisinä ryhminä.

Keskityn Rooman tasavallan alkuvaiheissa kysymykseen, miten se, mitä muinaisissa lähteissä kutsutaan nimellä "*secession*" voidaan ymmärtää poliittisena jakona tai erotteluna, erityisesti plebeijien lähtemisenä pois Roomasta. Haluaisin muodostaa tästä tapahtumasta "maanpaon", exoduksen teoriaa.

Livius asettaa ensimmäisen kolmesta *secessiosta* eksplisiittisesti sotilaspalveluksen ja velkaantumisen yhteyteen. Hänen mukaansa noin vuonna 495 eaa tilanne Roomassa kiristyi sekä sisä- että ulkopoliittisesti. Patriisisenaattorien ja plebeijien riitaa kiihdyttivät erityisesti velkaantuneet plebeijit, jotka olivat joutuneet taloudellisesti riippuvaisiksi patriisi-isännistään. Nämä velkaatuneet plebeijit protestoivat yhä äänekkäämmin sanoen, että he saivat kyllä vaarantaa elämänsä Rooman vapauden puolesta, mutta rauhan aikaan joutuivat käytännössä palvelemaan lähes orjina.[8]

Volskeja, sabiineja ja aurunkeja vastaan käytyjen voitokkaiden sotien jälkeen luvattu säädös jäi antamatta; säädös, joka olisi taannut plebeijeille turvan ja omaisuuden ja perheen suojelun sodan aikana. Velkaorjuutta ei lopetettu. Patriisisenaattorit pelkäsivät

plebeijien salaliittoja ja vallankumousyrityksiä, mutta velkojina kannattivat säädöksen lykkäämistä.[9] Tästä syystä he koittivat velvoittaa sotakuntoisia plebeijejä voimassaolevan uskollisuudenvalan nojalla ja komensivat legioonat kaupungin ulkopuolelle väitetyn hyökkäyksen varalta. Liviuksen mukaan tämä nopeutti raivon purkautumista.[10]

Liviuksen dramaattisen kuvauksen mukaan aseistetut plebeijit harkitsivat konsulien murhaamista, jotteivät joutuisi sotapalvelukseen. Sen sijaan että olisivat toteuttaneet tämän ajatuksensa, palveluskelpoiset plebeijit tekivätkin jotakin ihan muuta: he kieltäytyivät ja vetäytyivät Liviuksen mukaan “ilman konsulien komentoa Pyhälle vuorelle”[11], Rooman rajojen ulkopuolella sijaitsevalle kukkulalle ja siten patriisivallanpitäjien ulottumattomiin.
Tämä pako Roomasta oli plebeijien ensimmäinen *secessio*.

Samaan aikaan plebeijien maanpako, lähtö ulos kaupungista sen rajojen tuolle puolen, merkitsee tuolloin vallinneiden patriisien hallitsemien valtasuhteiden rajan paljastamista. Rajan tiedostaminen merkitsee myös lähtemistä, vetäytymistä, sitä, että rajaa ei enää pidetä ehdottomana horisonttina. Foucault kirjoittaa, että plebeijisyys “ei ole niinkään valtasuhteiden ulkopuoli, kuin niiden raja.” Maastapako ei johda vallan tuollepuolen. Sen sijaan se merkitsee vetäytymistä ja lähtemistä, joka muodostaa keskipakoisen voiman, joka puolestaan motivoi “uuden kehityksen vallan muodostelmissa.” Plebeijit asettivat patriisien hallitsemat valtasuhteet liikkeeseen ja roomalaisen vallan rakenne alkoi muuttua.

Plebeijien tapa taistella poliittisten, taloudellisten ja laillisten päämääriensä puolesta *secession* avulla on yhä hyvin harvinainen. Lähteistä ei löydy minkäänlaista mainintaa, että kyseessä olisi ollut

sisällissota tai että olisi tapahtunut edes yksittäisiä aseellisia taisteluita patriisien ja plebeijien välillä. Patriisien vastainen taistelu oli ensisijaisesti pelkästään tottelemattomuutta. Se oli sekä sotilaallisesta että poliittisesta kuuliaisuudesta kieltäytymistä, patriisien vallan hyväksymisen perumista.

Kieltäytyjät, jotka jättivät käyttämättä aseitaan, olivat aseistettuja plebeiji-miehiä.[12] Toisin sanoen juuri heitä, jotka toisissa olosuhteissa puolustivat Roomaa ja siten myös sen patriisivaltaa ulkopuolisia hyökkääjiä vastaan. Nämä plebeijit vetäytyivät aseellisesta taistelusta saavuttaakseen omat poliittiset ja taloudelliset tavoitteensa. He hylkäsivät sidoksensa patriiseihin, sekä sotilaskomentajina että velkojina.

Tämä patriisien vallan hyväksymisen peruminen kieltytymällä ja pakenemalla poliittista ja taloudellista kuria on esimerkki siitä kysymisestä, hyväksyttävyyden ja itsestäänselvyyden hylkäämisestä, jota Foucault käsittelee kritiikkiä koskevassa tekstissään. Post-operaismi filosofi Paolo Virnon mukaan tämä peruminen, tämä kieltäytyminen on “radikaalia tottelemattomuutta”[13], koska maanpakonsa avulla plebeijit välttivät lakien ja komentojen pätevyyden. Livius piti tärkeänä kirjoittaa, että plebeijit lähtivät vuorelle “ilman konsulien komentoa.”[14] Plebeijit pääsivät käsistä lähtemällä. He eivät vain toimineet oman auktoriteettinsa nojalla, vaan samalla toiminnallaan kyseenalaistivat imperiumin perustan, konsulien käskyvallan, toisin sanoen Rooman julkisen vallan rakenteen.

Tässä mielessä plebeijien *secessio* voidaan ymmärtää maanpakona. Se ei kuitenkaan vastaa juutalaisten exodusta, koska juutalaiset eivät palanneet Egyptiin.[15] Plebeijien maanpako merkitsi poliittisen liittoutuman syntymistä. Samalla maanpako, vetäytyminen

lähtemällä, on painostuskeino ja uhka poliittisten oikeuksien vaatimisesta.

Livius jatkaa tarinaa kertomalla, että saavuttuaan Pyhälle vuorelle plebeijit perustivat leirin, johon ei hyökätty, eivätkä he itse hyökänneet. Viipyessään vuorella plebeijit solmivatt pyhän valaliiton, jonka tarkoituksena oli perustaa plebeijien omia tribuuneja ja edistää heidän poliittisia etujaan. Näiden *tribuni plebis* oli tarkoitus olla loukkaamattomia, pyhiä ja varustettu oikeudella auttaa plebeijejä. Neuvottelijat ja patriisit hyväksyivät muodostuneen plebeijikunnan vaatimukset. Siitä lähtien plebeijeille omistettiin omat pyhät edustajansa ja rangaistuksena *tribuni plebiksen* loukkaamisesta seurasi kuolemantuomio. Kun kaksi tribuunia oli valittu, plebeijit palasivat Roomaan[16].

Plebeijit lähtivät kolme kertaa ja kolme kertaa he palasivat, koska he taistelivat tasavaltaisen ja laillisen poliittisen järjestyksen puolesta. Plebeijien maanpako ei aluksikaan ollut jotakin 'uutta' siinä mielessä, että tarkoituksena olisi ollut perustaa oma kaupunki omine lakeineen. Se ei kuitenkaan ollut pelkästään reaktio, vaan toimintaa, koska vetäytyminen oli ensimmäinen askel juuri keksityssä perustamisen tapahtumasarjassa.

Perustaminen ja siihen liittyvä valta ja järjestys muodostuivat välineeksi ja aseeksi, joilla horjuttaa olemassaolevaa patriisien hallintoa, joka jo maanpaon myötä oli ongelmissa. Ei siis muodostunut uutta valtaa uuteen paikkaan, vaan pikemminkin vaihtoehtoinen järjestys, joka asettui poikkiteloin.[17] Mikä tärkeintä, plebeijien maanpako kyseenalaisti valtasuhteet, koska *secessio* merkitsi kaksiarvoisen järjestelmän hylkäämistä; järjestelmän, jossa vaihtoehdot ovat komento/laki ja vallankumous. Plebeijit palasivat uusin kyvyin ja uuteen taisteluun. Liviuksen kertomuksessa plebeijien “voimapaikka” on Pyhä vuori pienen

matkan pässä kaupungista. Se on liittoutumisen ja järjestäytymisen paikka.

Vailla riittäviä poliittisia oikeuksia ja ilman omien etujensa edustajia, plebeijit joutuivat keksimään itsensä uudelleen olemassaolevasta patriisihallinnosta riippumattomina ja poliittiseen toimintaan kykenevinä. Uudelleenkeksimisen strategia oli ensisijaisesti itsensä voimistaminen, jota haluaisin kutsua nimellä perustava valta.[18]

Latinan verbin *constituo* myötä sana perustava [constituent] liikkuu semanttisessa kentässä, johon kuuluvat 'yhteensasettaa', 'laittaa', 'asettua', mutta myös 'päättää', 'luoda', 'määritellä'. Etuliite 'con-' tuo mukaan vahvan yhteisyyden ja jakamisen sävyn. Tälle merkitysjatkumolle perustuu “sopiminen ja yhteinen päätöksenteko, perustaminen, joka luo perustuslain [constitution]”.[19]

Plebeijit kerääntyivät vuorelle samanmielisten yhteisönä, liittona; Liviuksen mukaan he asettuivat sinne “turvaan”, vahvaan leiriin, jota ympäröivät vallit ja vallihauta, mutta jolla ei Liviuksen korostamaan tapaan ollut johtajia.[20] Kukaan ei pakottanut eikä johtanut heitä, he itse liikuttivat itsensä (pois), ja antoivat itse itselleen edustajat, tribuunit, vasta sen jälkeen. Liitto muodostui ilman johtajaa, ilman johtamista ja hallitsemista. Edustuksellisuus syntyi vasta perustamisen myötä, ja vasta sen jälkeen tribuunit valittiin.

Plebeijit päättivät sitoa itsensä toisiinsa valalla ja turvata itsensä poliittisesti ja laillisesti omalla auktoriteetillaan patriisien määrittelemän laillisuuden ulkopuolella. Kun puhun plebeijien perustavasta voimasta, tarkoitan tätä yhteenliittymisen kykyä, joka suojaa ja puolustaa kieltäytyen tottelemasta.

Tällainen kritiikki, tottelevaisuudesta kieltäytyminen on tässä mielessä tuottavaa toimintaa. Tuottavuus liittyy perustamiseen, muodostamiseen, se viittaa keskipakoiseen voimaan ja kykyyn perustaa uutta. Plebeijien perustava voima on muodostamisen kykyä, kykyä oman järjestyksen perustamiseen eli kykyä itse-organisoitumiseen. Plebeijit perustivat itsensä poliittisena liittona, eivät jäykkänä järjestönä, joka olisi asettunut Roomassa pysyvästi patriisien yhtä jäykkää vastavoimaa vasten. Pikemminkin plebeijien perustava voima sai aikaan joustavan järjestelmän, joka johti poliittiseen, lailliseen ja taloudelliseen muutokseen, joka päätyi lopulta vuoden 287 eaa Lex Hortensiaan. Tässä laissa säädettiin, että plebeijien edustuksellisten elimien päätökset ja määräykset eivät koskeneet vain plebeijejä, vaan sitoivat kaikkia Roomassa asuvia.

Plebeijien perustava voima kiteytyy useammassa teossa: ensin vetäytyminen ja lähteminen, maanpako, sitten valan vannominen ja lain asettaminen, ja lopulta edustuksellisten elimien asettaminen; elimien, joiden tehtävänä on suojella plebeijejä mahdollisimman ankaran rangaistuksen uhalla. Näillä teoilla plebeijit muuttivat vaatimattoman poliittisen kykynsä huomattavaksi voimaksi, jonka avulla olivat valmiita kamppailuihin patriisien kanssa.

Maanpako ja itse-perustaminen muunsivat suhteikon, jossa plebeijien ja patriisien kiistat tapahtuivat. Samalla plebeijien taistelustartegia on omalla tavallaan rajattu, eikä kyseenalaista, kiistä tai hylkää niitä valtasuhteita, jotka eivät koske omia etuja. Missään plebeijien ja patriisien vastakkainasetteluissa *pater familian* ylivaltaa ei kyseenalaistettu, sen kummemmin kuin orjuuttakaan.

Vastarinnan ja kritiikin abstarktia muotoa hakiessamme meidän on huomattava, että perustavan vallan kyky pysyy aina rajoitettuna, tuottaa ulossulkemisia ja saa aikaan tiettyjä valtasuhteita, sen sijaan

että hylkäisi, kääntäisi tai jopa hävittäisi ne. Rajoittavan vallan välttäminen on mahdollista vain siinä määrin kuin on keinoja tulla tietoiseksi tästä rajoituksesta. Ei ole vain yhdenlaista hylkäämistä, yhdenlaista vetäytymistä, yhdenlaista kritiikkiä, pikemminkin aina on tietyllä tavoilla rajoittuneita keinoja, jotka toteutuvat eri tavoin.

Tästä huolimatta plebeijit muuttivat yhteyden, kontekstin, jossa ongelma muodostui ongelmaksi, sen sijaan, että olisivat hyväksyneet tämän tai tuon tarjotun ratkaisun. Plebeijit muuttivat vallan kuvioita ja monimutkaistivat valtasuhteita.[21]

Ilman plebeijien perustavaa valtaa, valtasuhteet näyttäytyivät vaihtoehdottomana herruutena, jonka rajojen kuviteltiin määrittelevän mahdollisuuksien rajat. Plebeijisyys pitää perustaa, muuten se pysyy valtasuhteiden väistämättömänä mahdollisuutena. Vasta perustettuna plebeijisyys rajoitukset rikkoessaan saa muotonsa. Plebeijisyys merkitsee aina kieltäytymistä ja siksi se on tuottavaa. Plebeijisyys merkitsee kykyä tuottavasti kieltäytyä ja vetäytyä valtasuhteista, mikä puolestaan muuttaa vallan suhteikon peruuttamattomasti, hävittäen yhden tai toisen hallinnan muodon.

---

[1] Michel Foucault: “What is Critique?” teoksessa Sylvére Lotringer ja Lysa Hochroch (toim.), *The Politics of Truth: Michel Foucault*, New York: Semiotext(e) 1997, sivut 23-82; Michel Foucault: “The Subject and Power” teoksessa *Power*, London: Penguin 2001, sivut 326-348, 347.

[2] Pohdiskeluni plebeijiydestä, jotka tässä vain lyhyesti luonnehditaan, ovat osa laajempaa plebeijien ja patriisien

roomalaisesta vallasta käymien kamppailujen ja niitä seuranneen poliittista immunitettia koskevan teorien tutkimusta.

[3] Jacques Rancière: Das Unvernehmen. Politik und Philosophie. Frankfurt/M.: Suhrkamp 2002, sivu 35.

[4] Michel Foucault: “Mächte und Strategien”. Conversation with Jacques Rancière for Les Révoltes logiques, 1977. Teoksessa *Michel Foucault: Dits et Ecrits*. Schriften, Vol. III, p. 538-550, p. 542.

[5] Pakenemisen käsite ei ole lipsahdus: vuonna 1982, vain vähän ennen kuolemaansa, Foucault kirjoitti, että ei ole olemassa “valtasuhdetta ilman mahdollisuutta pakoon tai mahdolliseen karkaamiseen [...]”. Foucault: “The Subject and Power”, s. 346.

[6] Foucault: “Mächte und Strategien”, s. 542.

[7] Ibid.

[8] Liv. 2,23,1-2.

[9] Liv. 2,31,7 ff.; 2,32,1.

[10] Liv. 2,32,1.

[11] Liv. 2,32,2 [Herv. il].

[12] Pakenemalla Roomasta plebeijimiehet kamppailivat saavuttaakseen täyden poliittisen vapauden, eli saman 'vapauden' asteen, josta patriisit nauttivat. Vapaat roomalaiset naiset, patriisit ja plebeijit, olivat vapaita vain tiettyyn rajaan asti, koska olivat aviomiehensä tai *pater familian* käskyvallassa. Orjilla, miehillä tai naisilla, ei ollut henkilökohtaisia oikeuksia lainkaan; Rooman tasavallasssa heitä pidettiin 'epävapaina'.

[13] Paolo Virno: Grammar of the Multitude. New York: Semiotext(e) 2004, s. 69.

[14] Liv. 2,32,2.

[15] Ks. Michael Walzer: Exodus and Revolution. Basic Books 1986.

[16] Liv. 2,32,4-33,3; 3,55,7; 3,55,10.

[17] Ks. Roberto Fiori: Homo sacer. Dinamica politico-constituzionale di una sanzione giuridico-religiosa. Napoli: Jovene Editore 1996.

[18] Tämä ei liity vain poliittisen historian keskieisiin teemoihin, josita katso Antonio Negri: "Repubblica Constituente. Umrisse einer konstituierenden Macht". Teoksessa Antonio Negri, Maurizio Lazzarato, Paolo Virno: *Umherschweifende Produzenten. Immaterielle Arbeit und Subversion*. Berlin: ID 1998, s. 67-82; Gerald Raunig: *Art and Revolution*. New York: Semiotext(e) 2007, s. 59-66; Antonio Negri: *Insurgencies. Constituent Power and the Modern State*. Minneapolis, London: U. of Minnesota Press 1999. Perustavan vallan käsite merkitsee myös jatkumoa antiikin tutkimuksessa käsiteltyyn secession käsitteeseen. katso Franz Wieacker: *Römische Rechtsgeschichte.* 1. Absch. Handbuch der Altertumswissenschaft. Munich: Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1988, s. 379; Theodor Mommsen: *Römisches Staatsrecht 2*. 1. unveränd. Nachdruck d. 3. Aufl. Leipzig 1887, Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft 1971, s. 274; Jürgen von Ungern-Sternberg: 'Secessio'. In: *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Ed. Hubert Cancik. Bd. 11, Stuttgart: Metzler 2001, s. 314.

[19] Gerald Raunig: “Instituent Practices, No. 2. Institutional Critique, Constituent Power, and the Persistence of Instituting”: http://eipcp.net/transversal/0507/raunig/en.

[20] Liv. 2,32,4.

[21] Tässä seuraan Virnoa, ks. Virno: Grammar of the Multitude, s. 70.